

України І. Р. Михасюка ; Львівський національний університет ім. І. Франка.– К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – С. 13.

5. *Стігліц, Джозеф Е.* Економіка державного сектора / Стігліц, Е. Джозеф ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с.

Подопрыгора Л. А. Государственная собственность и государственное регулирование деятельности предприятий: проблема взаимозаменяемости

В статье исследуется проблема взаимозаменяемости государственного регулирования деятельности предприятий и государственной собственности на них в современной рыночной экономике и экономике Украины, делаются выводы об нецелесообразности замены государственной собственности на объекты их приватизацией и государственным регулированием, что приведёт к потере государством контроля над важными сферами экономики.

Ключевые слова: государственная собственность, государственное регулирование экономики, экономические функции государства.

Pidoprygora L. A. Public domain and government control of activity of enterprises : problem of interchangeability

In the article the problem of interchangeability of government control of activity of enterprises and public domain is investigated on them in a modern market economy and economy of Ukraine, drawn conclusion about pointlessness of substituting of public domain by objects their privatizing and further government control that will result in the loss of control the state above the important spheres of economy.

Keywords: public domain, government control of economy, economic functions of the state.

УДК 338.43

Шульга О. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**АГРАРНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ЕКОНОМІКИ**

Проведено комплексний аналіз економічних відносин в аграрному секторі України в 60-90 рр. ХХ століття. Визначено особливості соціалістичної системи ведення сільського господарства та вказано на недоліки такого господарювання. Обґрунтовується теза про те, що основна причина неефективності частини колгоспів і радгоспів була не у формі їх організації, а в умовах, в яких вони формувались і розвивались.

Ключові слова: аграрний сектор, ринкова трансформація, державне регулювання.

Сільське господарство є важливою галуззю в структурі народного господарства. Від його стану та розвитку залежить рівень життя населення та продовольча безпека країни. У зв'язку з тим, що існує взаємозв'язок теперішнього і попереднього стану розвитку суспільства, залишається актуальним дослідження передумов ринкового реформування аграрного сектора України.

Вагомий внесок у дослідження особливостей становлення і розвитку ринкового механізму в аграрному секторі економіки України, підвищення його ефективності зробили вчені-економісти І. Лукінов, Ю. Лопатинський, О. Могильний, О. Онищенко, Т. Осташко, Б. Панасюк, В. Радченко, П. Саблук, В. Ситник, В. Юрчишин та ін. Однак,

аналіз літератури свідчить, що було висвітлено лише окремі актуальні аспекти ринкової трансформації аграрного сектора економіки.

У зв'язку з цим, **метою статті** є дослідити економічні відносини в аграрному секторі України напередодні трансформаційних перетворень економіки та визначити передумови його ринкового реформування.

Аграрний сектор економіки Української РСР був складовою єдиного народногосподарського комплексу СРСР і ґрунтувався на соціалістичній системі ведення сільського господарства, що функціонувала на основі суспільної (загальнонародної) власності на засоби виробництва. Власність народу на умови виробництва означала подолання відчуженості виробників від засобів виробництва та виключала існування в соціалістичному суспільстві найманої праці. Проте насправді суспільна власність на засоби виробництва була формальною. Реальним суб'єктом власності виступала держава. У результаті загальнонародна власність прийняла державну форму. Тому існувало ототожнення загальнонародної і державної власності. Монополія держави на засоби виробництва зумовила можливість централізованого директивного планування, розподілу і перерозподілу виробленого продукту, матеріально-технічних та фінансових ресурсів. Все це обмежувало економічну свободу виробників, утверджувало диктат держави.

Однак, варто зазначити, що відчуженість виробників від засобів виробництва при адміністративно-командній системі була іншого характеру, ніж в умовах капіталізму за приватної власності на засоби виробництва. Адже населенню надавалися певні соціальні гарантії (гарантувався певний рівень життя, освіти, медичного обслуговування, наявність робочого місця і т.д.).

Основними формами соціалістичної організації сільського господарства були колгоспи і радгоспи. Радгоспи вважалися найвищою формою організації соціалістичного сільського господарства, оскільки здійснювали свою діяльність на основі відособленої частини загальнонародної власності та належали державі. Їх кількість постійно зростала. Це відбувалось у результаті будівництва нових та переведення у статус радгоспів економічно слабких господарств. Спочатку вони створювалися як багатогалузеві господарства, але поступово в міру поглиблення спеціалізації ставали більш спеціалізованими. Як правило, порівняно з колгоспами, радгоспи були більшими за розмірами і краще забезпечені технічно.

Щодо колгоспів, то це були сільськогосподарські кооперативні організації, в яких виробництво здійснювалось на основі суспільних засобів виробництва із застосуванням колективної праці. Вони здійснювали свою діяльність на землях, які за ними закріплялася державою в безстрокове користування. Створювані колгоспами фонди становили їх неподільний фонд, який не підлягав розподілу і використовувався лише для розширеного відтворення. Оскільки, як зазначалося вище, суспільна власність була одержавленою, то діяльність колгоспів також була одержавленою. Однак, вони самі повинні були забезпечувати собі ресурси для розширеного відтворення. У зв'язку з цим, колгоспи, на відміну від державних підприємств, були дещо гірше забезпечені технічно, у них була нижча продуктивність земель, нижча оплата праці працівників, що негативно позначалось на продуктивності праці колгоспників.

Соціалістична система ведення сільського господарства передбачала планомірну

організацію народного господарства шляхом централізованого директивного планування, яке здійснювалося плановими органами влади. Вищі органи влади доводили до господарств не тільки план товарної продукції, її асортимент, ціни, а й розміри посівних площ, урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність худоби, строки виконання сільськогосподарських робіт тощо. Роль же підприємств в основному зводилась до деталізації показників, які були визначені плановими органами влади. Фактично планування ґрунтувалося на рішеннях партії і не завжди відповідало законам економіки, оскільки політика мала першість над економікою.

Плани були обов'язковими для виконання і їх здійснення було основним показником для оцінки роботи підприємства. Для досягнення запланованих показників підприємства застосовували приписки, мали місце перевитрати ресурсів, виснаження ґрунтів, забруднення навколишнього середовища. У результаті це спричиняло неефективне використання ресурсів, високу собівартість одиниці продукції та, зрештою, формування затратної економіки.

Звичайно, що такий підхід до планування не враховував економічні інтереси підприємств та підбивав стимули їх діяльності. Необґрунтоване планування перешкоджало господарствам дотримуватись сівозмін, строків проведення сільськогосподарських робіт, освоювати наукову систему землеробства, що зрештою негативно позначалось на родючості ґрунту, врожайності сільськогосподарських культур. Не сприяли вирішенню цієї ситуації безвідповідальність вищих органів влади за прийняті господарські рішення та існування галузевої структури управління, яка була представлена міністерствами, метою діяльності яких було досягнення вузькоспеціалізованих цілей при відсутності комплексного підходу до розвитку регіонів. До того ж, тотальний контроль за діяльністю підприємств вимагав збільшення управлінського апарату та витрат на його утримання.

Високий рівень централізації управління економікою зумовив формування централізованої системи розподілу матеріально-технічних ресурсів та формування затратного механізму ціноутворення. Через дотримання принципу стабільності роздрібних цін на продовольчі товари, окрім окремих цінових періодів, не відбувалося зростання закупівельних цін на сільгосппродукцію. У результаті колгоспи продавали державі майже всю тваринницьку продукцію за цінами значно нижчими за собівартість. Це негативно позначалося на рентабельності сільського господарства та звужувало можливості розширеного відтворення галузі. Оскільки ціни реалізації не завжди покривали витрати на виробництво, оплата праці працівників колгоспів і радгоспів була низькою. До того ж оплата праці в АКС не пов'язувалася з кінцевими результатами виробництва. У результаті матеріальний інтерес працівників сільського господарства падав.

Щоправда, з метою обмеження зростання витрат сільгосппідприємств з 1965 року запроваджується система подвійних прейскурантів, за якою певні види матеріально-технічних ресурсів продавалися за вищими цінами для промисловості і за зниженими для сільського господарства, а різниця між ними відшкодовувалася з державного бюджету. Крім того, для підтримання необхідних обсягів виробництва сільгосппродукції економічною реформою 1965 року здійснювалися заходи пільгового кредитування сільськогосподарських підприємств, списання з них заборгованостей. За таких умов ефективність використання кредитів була низькою. Щодо І сфери АПК, то

застосовувана система ціноутворення забезпечувала їй рентабельність вищу за нормативну, яка не стимулювала до зниження собівартості продукції, покращення її якості, розширення асортименту. При цьому заготівельні ціни на продукцію сільського господарства залишалися низькими.

Не складались на користь сільського господарства і його відносини з переробними та іншими галузями. Відірваність рівня цін від затрат на виробництво сільгосппродукції стала причиною формування нераціональної і неефективної галузевої структури народного господарства. Так, в 1990 р. на галузі II сфери АПК припадало 54,3% виробленої продукції, на галузі III сфери – 34%, найменшою була частка галузей по ремонту тракторів і сільськогосподарських машин (1,4%), а також торгівлі продовольством і мережі громадського харчування (2,2%) [3, с. 55]. Тобто очевидним є дисбаланс між сировинними і переробними галузями, в яких створюється найвагоміша частка кінцевого продукту.

Через відставання харчової промисловості, нестачу і низьку якість збиральної техніки, недостатню кількість елеваторів, незадовільний стан доріг, віддаленість переробних підприємств від колгоспів і радгоспів відбувалися втрати виробленої продукції, які вимірювалися мільйонами і мільярдами. На полях гинуло від чверті до половини вирощеної продукції рослинництва. У цілому втрати власної сільськогосподарської продукції вдвічі перевищували її імпорт [1, с. 54]. Це призводило до дефіциту продовольства та зростання імпорту.

Незважаючи на зростання поставок сільському господарству техніки, механізація сільськогосподарського виробництва залишалась на низькому рівні. Недостатній рівень механізації особливо відчувався у тваринництві. Не вистачало робочих машин: співвідношення вартості робочих і силових машин було низьким і мало тенденцію до зниження – у 1965 р. воно становило 1,5, у 1985 р. – 1,45, що у 2 рази нижче за нормативне (2,5-3) [4, с. 27]. Для повної механізації та автоматизації виробничих процесів у СРСР необхідно було мати 4000 різних видів машин і обладнання, фактично ж їх було близько 1700 видів [5, с. 76]. Нестача техніки призводила до падіння темпів зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Однак проблема мала не скільки кількісний характер, як якісний. Разом з нестачею багатьох видів машин, наявні види техніки в більшості не відповідали за якісними характеристиками передовому рівню. Комбайни не були пристосовані до збирання полеглих хлібів, соняшнику, в результаті допускалися великі втрати врожаю. Та навіть така техніка не надходила в повному обсязі. Часто допускалися випадки завезення некомплектного устаткування, не вистачало запасних частин і кваліфікованих спеціалістів з ремонту техніки. Переважна частина колгоспів і радгоспів не мали гаражів для зберігання сільськогосподарської техніки, внаслідок чого вона швидко виходила з ладу.

До важких умов праці сільських жителів додавалися і проблеми в соціальному розвитку села. Відставали села у порівнянні з містами у забезпеченні житловим фондом, культурно-освітніми та амбулаторними закладами, торгово-побутовому обслуговуванні, прокладанні автомобільних доріг, газо- і енергопостачанні, оплаті праці сільських працівників тощо. Не сприяли вирішенню цих проблем зменшення капіталовкладень і фінансовий стан частини колгоспів і радгоспів. У результаті цього природний приріст населення, починаючи з 1960-х років, у сільській місцевості

щороку зменшувався. За 1970-1982 рр. чисельність сільського населення України зменшилась на 16,6%, а в працездатному віці – на 13% [4, с. 11]. Посилювались міграційні процеси на селі, найбільш інтенсивно вибувала молодь. У селах залишались переважно люди середнього й похилого віку, що негативно позначалось на продовольчій ситуації в країні. Адаже зменшувалась кількість зайнятих не тільки в суспільному виробництві, а й в особистих підсобних господарствах. Це призвело до скорочення поголів'я худоби, що знаходилася у господарствах сільських жителів.

Ці процеси посилила політика “неперспективних сіл”. У малі села, які становили в 1990 р. третину населених пунктів України, не вкладалися ні кошти, ні матеріальні ресурси. Все це призводило до занепаду сіл, їх поступового спустошення. З географічної карти України щороку зникало близько 100 таких сіл, або два за тиждень. Питома вага малих сіл, починаючи з 1970 р. до 1990 р., зросла з 27% до 34% [8, с. 297].

Таким чином, для адміністративно-командної системи були характерні переважно екстенсивний тип економічного зростання, витратний характер господарювання, висока собівартість одиниці кінцевої продукції, величезні втрати продукції і дефіцит продовольства, нерациональна галузева структура, низький рівень заробітної плати на селі ін. За таких умов економіка була спроможною функціонувати тільки в умовах замкнутого народного господарства з використанням значних обсягів ресурсів, які за час існування адміністративно-командної економічної системи зазнали значного виснаження. Все це було наслідком неефективних базових відносин, основу яких становили відокремлення працівника від власності на засоби виробництва і результатів його праці, ігнорування об'єктивних економічних законів, бюрократизація управління, що перешкоджала впровадженню досягнень НТП, ідеологізація й політизація економіки.

Як наслідок, відбулося значне відставанням сільського господарства СРСР від розвинених країн за урожайністю, продуктивністю тварин, продуктивністю праці, ефективністю виробництва. Через відставання кормової бази галузі і низький породний склад, продуктивність тварин практично не підвищувалася і була нижчою від біологічних можливостей. Надій молока від корови в СРСР у 1985 р. був вдвічі нижчим, ніж в Угорщині, Великобританії, Фінляндії, і в 2,5 раз нижчим, ніж у США, Данії і Швеції. Не була високою і врожайність багатьох видів вирощуваних культур. У 1990 році врожайність зернових в Україні становила 35 ц/га, цукрових буряків – 275 ц/га, картоплі – 117 ц/га, тоді як у Великобританії – відповідно 60, 407 та 365 ц/га, США – 47, 448 та 329 ц/га [1, с. 94]. Відставала від передових країн і продуктивність праці. У 1990 році на одного зайнятого в сільському господарстві України вироблялось продукції у 2,95 раз менше, ніж у ФРН, у 4 рази – у Франції, в 1,6 раз – в Чехословаччині, у 1,8 раз – в Угорщині [9, с. 16].

Отже, на початку 80-х років становище аграрного сектора та й економіки у цілому ускладнилось. У результаті зростання попиту на продукти харчування, який був викликаний зростанням доходів населення, відбулося загострення продовольчої ситуації в країні. У зв'язку з цим, у 1982 році була затверджена Продовольча програма, метою якої було забезпечити до 1990 року населення продуктами харчування згідно з науково обґрунтованими нормами споживання. Для цього в програмі передбачалися вищі, ніж в попередні роки, обсяги і темпи росту сільськогосподарського виробництва, при зниженні темпів зростання капітальних

вкладень. Тобто вона націлювала роботу всіх галузей АПК на випереджаючі темпи зростання виробництва порівняно з обсягами поставок матеріально-технічних ресурсів і капітальних вкладень. Досягнення цих цілей передбачалося шляхом:

– удосконалення управління агропромисловим комплексом шляхом виділення його в єдиний об'єкт планування і управління;

– забезпечення підвищення темпів сільськогосподарського виробництва на основі використання переважно інтенсивних факторів, ефективного використання землі, покращення матеріально-технічної бази, прискореного впровадження досягнень науки і передового досвіду, розвитку спеціалізації і кооперації;

– збільшення обсягів кінцевої продукції через скорочення втрат сільськогосподарської сировини під час її збирання, транспортування, зберігання і переробки, зменшення витрат продовольчої сировини на технічні цілі, підвищення якості сільськогосподарської продукції;

– подальшого покращення соціально-побутових умов життя на селі, розвиток виробничої та соціальної інфраструктури.

Важливого значення у виконанні Продовольчої програми було надано розвитку особистих підсобних господарств (ОПГ) громадян. У січні 1981 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову “Про додаткові заходи щодо збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах громадян”. У ній зазначалось, що керівники колгоспів, радгоспів і інших господарств повинні здійснити додаткові заходи для того, щоб покращити забезпечення кормами тварин і птиці, що знаходяться в підсобних господарствах населення, а також надати їм ділянки для сінокосіння і випасання. Дозволено колгоспам і радгоспам видавати за рахунок господарств молодняк тварин і надавати допомогу при будівництві господарських будівель. З 1986 р. вирощені в ОПГ тварини і птиця почали закуповуватися згідно договорів безпосередньо організаціями споживчої кооперації або ж через колгоспи і радгоспи. Однак, якщо по продуктах тваринного походження Продовольча програма була в основному виконана, то по продукції рослинництва було недовиконання (табл. 1).

Таблиця 1

**Виробництво основних видів продовольства в Україні, тис. тонн
(усі категорії господарств)**

Види продукції	1980р.	1990 р.	За Продовольчою програмою	1990 р. у % до показників Продовольчої програми
Зерно	...	51009	53500	95,3
Цукрові буряки	48841	44264	60000	73,8
Соняшник	2257	2571	3300	80,0
Картопля	13133	16732	23900	70,0
Овочі	7186	6666	9500	70,2
М'ясо (у забійній масі)	3500	4358	4650	93,7
Молоко	21100	24500	24000	102,0
Яйця, млн.шт.	14606	16287	16100	101,2

Джерело: [10, с. 295].

Причину загострення продовольчої ситуації в країні пов'язували з діяльністю колгоспів і радгоспів як неефективних форм сільськогосподарського виробництва. Проте така думка є безпідставною. Розглянемо тенденції розвитку колгоспів і радгоспів напередодні трансформаційних перетворень економіки (табл. 2).

З динаміки розвитку колгоспів і радгоспів протягом останніх двох п'ятирічок видно, що обсяги виробленої продукції, продуктивність земель та продуктивність праці в них зростала. Однак, це зростання відбувалося переважно екстенсивним шляхом, оскільки темпи зростання основних виробничих фондів (ОВФ) сільськогосподарського призначення та оплати праці перевищують темпи збільшення обсягів виробництва продукції. Крім того, в умовах зростання обсягів основних виробничих фондів спостерігається падіння фондівіддачі, хоча й мало місце зменшення посівних площ господарств.

Таблиця 2

Динаміка розвитку колгоспів і радгоспів за 1980–1990 роки

Показники	колгоспи			радгоспи		
	1980 р.	1985 р.	1990 р.	1980 р.	1985 р.	1990 р.
Кількість господарств, од.	7096	7442	8594	2110	2273	2630
Посівна площа, тис. га	23700	23000	22800	7200	7100	7100
Посівна площа на 1 гос-во, тис. га	3,3	3,1	2,7	3,4	3,1	2,7
Валова продукція, млн. крб.	20200	22800	24500	8300	9400	10200
Валова продукція у розрахунку на 1 гос-во, млн. крб.	2,8	3,1	2,9	3,9	4,1	3,9
Валова продукція на 100 га земельних угідь, тис. крб.	85,2	99,1	107,5	115,3	132,4	143,7
Чисельність працюючих – усього, тис. осіб	4279	3936	3481	1191	1175	1052
Валова продукція на 1 працівника, тис. крб.	4,7	5,8	7	7	8	9,7
На 1 гос-во ОВФ с.г. призначення, млн. крб.	3,8	4,8	5,2	5,7	6,9	7,3
Фондовіддача, крб.	784	666	562	742	630	540
Рівень рентабельності, %	2,2	17,4	39,5	7,5	15,3	35,7
Середньомісячна оплата праці у господарстві, крб.	103,6	135,6	220,4	135,0	162,0	265,8

Джерело: Розраховано автором за даними: [7, с. 386-387, 390-391, 392].

Це зумовлено тим, що ріст обсягів ОВФ не супроводжувався високим рівнем їх оновлення. Протягом аналізованого періоду відбулося зниження як коефіцієнту оновлення, так і коефіцієнту вибуття ОВФ сільськогосподарського призначення. За таких умов оновлення відбувалося переважно шляхом будівництва нових і розширення діючих сільськогосподарських підприємств. У результаті в структурі ОВФ переважали будівлі і споруди. Так, станом на кінець 1990 року у структурі ОВФ сільськогосподарського призначення питома вага будівель, споруд та передаточного устаткування становила 64,2%, а машин і обладнання – лише 16,7% [7, с. 333]. Такі дії в умовах низьких обсягів капітальних вкладень призводили до нестачі техніки, підвищення її зношеності, зростання витрат на ремонт, збільшення витрат сільгосппродукції.

У ситуації недостатньої механізації виробничих процесів сільськогосподарське виробництво вимагало більшої кількості трудових ресурсів. Однак в міру загострення демографічної ситуації в країні (зменшення кількості людей працездатного віку) та відтоку молоді з сіл мало місце зменшення кількості працюючих у сільському

господарстві.

Не сприяло зростанню темпів виробництва сільськогосподарської продукції і зростання площ земельних угідь відведених на несільськогосподарські потреби, адже при цьому зменшувалися посівні площі. За 1961–1980 рр. сільськогосподарські угіддя України скоротилися на 1107 тис. га. Внаслідок скорочення площ у 1990 р. недобір зерна досягнув 1,5 млн. т, а кормів – більше 1 млн. т кормових одиниць [4, с. 26].

Не відкидаючи значення форми організації виробництва, на нашу думку, основна причина неефективності частини колгоспів і радгоспів була не у формі організації виробництва. Адже колгоспи були одержавленими формами господарювання, які здійснювали свою діяльність в умовах домінування адміністративно-командних методів державного управління. За таких умов вони не мали можливості розкрити свій потенціал кооперативних структур. Тому причину неефективності частини колгоспів і радгоспів потрібно шукати в тому, яким чином вони формувались і в яких умовах розвивались. Пригадаймо лише примусову колективізацію, при якій мало місце перекручування принципів кооперації; численні організаційні перетворення в колгоспах, в результаті яких відбулося одержавлення управління господарствами і відсторонення селян від управління, послаблення їх економічних інтересів; закріплення селян в колгоспах, в яких вони працювали за мізерну плату; відставання умов життя на селі від міст і т. д. Саме не дотримання принципів кооперації при створенні колгоспів і збереження адміністративно-командних методів управління не дозволили колгоспам реалізувати свій потенціал.

Колгоспи і радгоспи були великими господарствами з потужною матеріально-технічною базою, для успішного розвитку яких необхідно було їм надати економічну свободу, перевести на повний госпрозрахунок і самофінансування, дозволити перебудувати систему господарювання на кооперативних принципах, перебудувати управління “знизу доверху”, переглянути систему закупівельних цін. Проте реалізація частини цих заходів вимагала зміни методів управління, що суперечило характеру економіки.

Та головну роль тут відіграв той факт, що за умов пріоритетного розвитку промисловості та ВПК, сільське господарство тривалий час слугувало для інших галузей економіки інвестиційним донором, з якого кошти перекачувалися лише в одному напрямі. З галузі вилучався не тільки додатковий продукт, а й деколи значна частина необхідного продукту, що підривало можливості розширеного відтворення. У такій ситуації виділення сільському господарству матеріальних і фінансових ресурсів відбувалось також за залишковим принципом. Не сприяли ефективній діяльності господарств і низькі закупівельні ціни на продукцію сільського господарства, нееквівалентний обмін між сферами АПК, надмірний державний нагляд і втручання у виробничу діяльність.

Хоча варто відмітити, що коли в 60-х роках ХХ століття стало очевидним, що можливості перекачування ресурсів з аграрного сектору вичерпані, держава почала активно дотувати сільськогосподарське виробництво. У 1981–1985 рр. загальний обсяг капіталовкладень у сільське господарство збільшився порівняно з 1966–1970 рр. у 2,44 рази [6, с. 196]. Однак збільшення капіталовкладень в галузь, не призвело до серйозних зрушень в продуктивності сільського господарства. Це ще раз свідчить про те, якою глибокою була деформація аграрного сектору, спричинена форсованими

темпами проведення індустріалізації та мілітаризації економіки.

Крім того, така ситуація обумовлена ще й тим, що значна частина коштів, які призначались для розвитку аграрного сектору, витрачались на будівництво нових виробничих об'єктів. Як наслідок, кошти йшли здебільшого на підтримку суміжних з сільським господарством галузей. У той час, коли залишалася потреба в проведенні робіт, пов'язаних з підвищенням родючості земель, механізацією виробничих процесів, покращенням соціальних умов на селі. Тому збільшення обсягів капітальних вкладень в галузь не давали помітного економічного ефекту.

Не можна вважати головною причиною неефективності господарських структур і державну власність. У розвинутих країнах державні підприємства демонструють високий рівень ефективності виробництва і частка державної власності там є різною. Це свідчить про те, що причина неефективності була у монопольному становищі державної власності в економіці та відсутності конкурентного середовища між різними формами власності.

Все це викликало необхідність у 1985 р. проведення аграрної реформи, яка на перших порах зводилася до удосконалення господарського механізму на основі поступового переходу колгоспів, радгоспів і інших підприємств на принципи повного господарського розрахунку і самофінансування та переходу на економічні методи управління. Це мало сприяти розвитку госпрозрахункових відносин, різноманітних форм господарювання, прояву ініціативи робітників. Планувалося за допомогою нового механізму господарювання, кооперації та оренди розкрити той потенціал, який закладений в колгоспах і радгоспах.

Однак в економічному відношенні перехід на повний госпрозрахунок і самофінансування не був підготовлений. Адже не відбулося зміни принципів планування, залишалось лімітованим забезпечення господарств матеріально-технічними засобами, до радгоспів і колгоспів продовжували доводитися нормативи розподілу прибутку (доходу), не зазнали змін методи державного управління, не було проведено цінову реформу. Крім того, не були підготовленими працювати в таких умовах значна частина керівників сільськогосподарських підприємств. У результаті економічна самостійність підприємств на практиці залишалася умовною.

Не змінило ситуацію і введення держзамовлень для заготівельних організацій замість плану закупок, оскільки між замовниками і виробниками були відсутні договірні відносини. За таких умов держзамовлення продовжувало здійснюватись на адміністративній основі з застосуванням диференційованих надбавок, науково обґрунтована методика встановлення яких була відсутня. У результаті надбавки до закупівельних цін встановлювалися індивідуально, що призводило до відшкодування не суспільно необхідних затрат на виробництво сільськогосподарської продукції, а індивідуальних затрат окремого господарства. Тому надбавки для багатьох господарств стали каналом одержання незароблених коштів.

При такій практиці залишалися проблеми безгосподарності, нераціонального використання ресурсів. Натомість, були відмінені дотації на сільськогосподарську техніку, мінеральні добрива, бюджетні асигнування на соціальні заходи, що негативно позначилось на ситуації в сільському господарстві.

Таким чином, діючий господарський механізм не зазнав суттєвих змін і продовжував працювати на попередніх, дещо удосконалених, методах управління і

господарювання. З цих причин можливості нового господарського механізму не були реалізовані повною мірою. Однак дана реформа породила додаткові труднощі, які були пов'язані з необґрунтованим ростом оплати праці у багатьох господарствах, посиленням перерозподілу засобів рентабельних господарств на користь низькорентабельних і збиткових за допомогою диференційованих надбавок та ін.

Наступним етапом у проведенні аграрної реформи був розвиток орендного підряду. За даними Державного комітету статистики УРСР орендний підряд наприкінці 80-х років застосовували в Україні майже 2/3 колгоспів та радгоспів, з них більше як 500 перейшли на нього в повному обсязі. Попри нижчу фондозабезпеченість орендних колективів, продуктивність праці в них в 1988 р. була в 1,5 рази вищою, ніж у суспільному секторі. Кожен орендар обробляв у 2 рази більше ріллі і у 1,5 рази більше вирощував худоби, ніж у середньому один колгоспник чи працівник радгоспу [8, с. 291]. Якщо у середньому по колгоспах 1 середньорічний працівник виробляв 7,8 тис. крб. валової продукції, то кожний орендар – 12,6 тис. крб., а фондвіддача, відповідно, становила – 0,47 і 1,56 крб. У радгоспах кожен орендар виробляв продукції в 1,5 рази більше, ніж решта працівників, а фондвіддача у нього була вища у 4,3 рази [2, с. 87]. Однак розвиток орендних відносин стримували науково необґрунтовані норми оплати праці, відсутність законодавчих норм щодо розвитку договірних відносин між орендарем і орендодавцем, зокрема, щодо права орендаря розпоряджатися результатами своєї праці. Проте орендний підряд дозволив побачити потенційні можливості працівників, коли працівник самостійно організовував свою працю.

Проведені реформи мали короткотривалий ефект, оскільки не мали комплексного характеру, фактично не зачіпали базових виробничих відносин та здійснювались при збереженні адміністративно-командних методів управління. За таких умов надалі відбувалося гальмування впровадження досягнень науки і техніки у виробництво та передбачався подальший екстенсивний шлях розвитку.

Отже, незважаючи на прийняття у 80-х роках багатьох постанов і рішень, у сільському господарстві не відбулося подолання причин екстенсивного розвитку. Збереження адміністративно-командних методів управління і державної монополії на засоби виробництва продовжувало підривати мотивацію виробників до нарощування обсягів виробництва. Все це свідчило про необхідність проведення більш радикальних реформ.

Використані джерела:

1. Аграрна реформа в Україні / П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко та ін.; за ред. П. І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Білоусько Я. Проблеми розвитку орендних відносин у сільському господарстві України / Я. Білоусько // Економіка Радянської України. – 1990. – № 4. – С. 87-89.
3. Єременко В. Концепція продовольчої політики України / В. Єременко // Економіка України. – 1992. – № 9. – С. 53-59.
4. Зубець М. Актуальні проблеми економіки України / М. Зубець, Б. Панасюк. – К. : Аграрна наука, 2004. – 84 с.
5. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституційні засади : моногр. / Ю. М. Лопатинський – Чернівці : Рута, 2006. – 344 с.
6. Мельник О. М. Логіка економічного розвитку : навч. посіб. / О. М. Мельник. – К. : КНЕУ, 2004. – 228 с.

7. Народне господарство Української РСР у 1990 році: Стат. щорічник / Мін-во стат-ки УРСР ; Від. за випуск В. В. Савченко. – К. : Техніка, 1991. – 496 с.
8. Панченко П. П. Аграрна історія України : підручник. – 2-ге вид, випр. і доп. / П. П. Панченко, В. А. Шмарчук – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 342 с.
9. Ревенко А. Виробництво і споживання продуктів харчування в Україні / А. Ревенко // Економіка України. – 1994. – № 9. – С. 14-27.
10. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Науково-популярні нариси у 3 т. / П. Саблук. – К. : Інститут аграрної економіки, 2001. – Т. 1. Економіка періоду диктатури влади. – 432 с.

Шульга О. А. Аграрные отношения в Украине накануне трансформационных преобразований экономики.

Проведен комплексний аналіз економічних відносин в аграрному секторі України в 60-90 гг. XX століття. Визначено особливості соціалістическої системи ведення сільського господарства і вказано на недоліки такого господарювання. Обґрунтовується тезис про те, що основною причиною неефективності частини колгоспів і совхозів була не форма їх організації, а умови, в яких вони формувалися і розвивалися.

Ключевые слова: аграрний сектор, ринкова трансформація, державне регулювання.

Shulga O. A. Agrarian relations in Ukraine before the transformations of the economy.

Conducted a comprehensive analysis of economic relations in the agrarian sector of Ukraine in 60-90 years of 20 century. Defined the features of the socialist system of agriculture in Ukraine and indicated on the disadvantages such type of management. Substantiates the thesis that the bulk of the inefficiency of some collective farms and state farm was not in the form of their organization, and the conditions in which they formed and evolved.

Keywords: agrarian sector, market transformation, government regulation.

МІКРОЕКОНОМІКА

УДК 338.48

Страшинська Л. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
Самонова Т. Б.
Київський економічний інститут менеджменту

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ КОМПЛЕКСУ ПРОСУВАННЯ ПОСЛУГ

У статті розглянуто теоретико-методологічні підходи щодо сутності маркетингових комунікацій та методичні підходи оцінки ефективності комплексу просування послуг.

Ключові слова: просування, маркетингові комунікації, комплекс маркетингу, цілі та стратегії просування, рекламний бюджет, витрати на рекламу, комунікативна ефективність.

Аналіз літературних джерел дав змогу визначити, що просування – це будь-яка форма дій, які використовуються підприємством для інформування, переконання та нагадування споживачам про свої товари, послуги, образи, ідеї, суспільні справи та